

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στις τελευταίες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα ο Άθως υπάγεται προσωρινά στην οθωμανική επικράτεια. Η πρώτη αυτή τουρκοκρατία συμπίπτει με την αντίστοιχη κατοχή τμήματος της Μακεδονίας, συμπεριλαμβανομένης της Θεσσαλονίκης, από τους Οθωμανούς μεταξύ των ετών 1383 και 1402. Παρά το ότι η υπαγωγή υπήρξε σχετικά ανώδυνη για τους μοναχούς, ή δεινή θέση στην οποία περιήλθε το βυζαντινό κράτος είχε επιπτώσεις και στις μονές. Στο έξι και ως την κατάλυση της αυτοκρατορίας το 1453 οι παραχωρήσεις προνομίων, κτημάτων και εισοδημάτων θα είναι περιορισμένες, παρά τα ευεργετικά μέτρα που έλαβαν οι δύο τελευταίοι βυζαντινοί δεσπότες της Θεσσαλονίκης Ιωάννης Ζ' και Ανδρόνικος Παλαιολόγοι. Από την περίοδο αυτή φαίνεται να αλλάζει σταδιακά και ο τρόπος έσωτερικής οργάνωσης του μοναστικού βίου, με την εμφάνιση τάσεων ιδιορρυθμίας, όπως διαφαίνεται και στο τελευταίο βυζαντινό Τυπικό του Αγίου Όρους, εκείνο του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου του 1406.

Το 1424 το Άγιον Όρος υπήχθη οριστικά στην οθωμανική επικράτεια. Το τέλος της βυζαντινής χριστιανικής βασιλείας και η νέα πολιτειακή πραγματικότητα επέφεραν σημαντικές αλλαγές στους πολιτικούς προσανατολισμούς των Αγιορειτών και δημιούργησαν επώδυνους οικονομικούς κραδασμούς. Επιπλέον, επέφεραν σταδιακά μεταβολές στους βασικούς θεσμούς της Αθωνικής πολιτείας. Ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις και οι μεταβολές επήλθαν με βραδύτητα και η προσαρμογή στις νέες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες

δεν αλλοίωσαν τις πνευματικές αρχές του μοναστικού βίου.

Η πολιτική των σουλτάνων απέναντι στους μοναχούς, σε σύγκριση με την αντιμετώπιση των κατακτημένων χριστιανικών πληθυσμών, υπήρξε καταρχήν ευνοϊκή (π.χ. σεβασμός της αυτονομίας, κατ' αποκοπήν φορολογία στην ένδοξη της αθωνικής χερσονήσου ακίνητη περιουσία). Ωστόσο, οι έκτακτοι φόροι και τα δασύματα, ή αυθαίρεσία των φορολογικών υπαλλήλων και η όλική ή μερική δήμευση μετοχιών συρρίκνωσαν δραστικά τα εισοδήματα οδηγώντας πολλά μοναστήρια σε δεινή οικονομική κρίση. Στις θεσμικές και στις αυθαίρετες επεμβάσεις των οθωμανικών αρχών πρέπει να προστεθούν και άλλα άτυχη συμβάντα. Φυσικές καταστροφές από σεισμούς, ολέθριες πυρκαγιές, πειρατεία, ληστρικές επιδρομές και πολεμικές επιχειρήσεις είναι παράγοντες που οδήγησαν σε παρακμή. Η δημογραφική κάμψη είναι ιδιαίτερα εμφανής, ενώ οι οικοδομικές, καλλιτεχνικές και εν γένει πνευματικές δραστηριότητες είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Ωστόσο, ο Αθωνικός μοναχισμός «άντεξε» στις έξωθεν πιέσεις, έπεβίωσε και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για σταδιακή ανάκαμψη.

Η ανάκαμψη του Αθωνικού μοναχισμού αρχίζει από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα (αν όχι στα τέλη του 15^{ου} αιώνα) και καθίσταται πολλαπλά εμφανής. Τα κτιριακά συγκροτήματα μεγεθύνονται, πολλά καθολικά και τράπεζες ανοικοδομούνται εκ βάθρων ή ανακαινίζονται και κοσμούνται με έντυπωσιακά ζωγραφικά σύνολα και εικόνες, έργα κυρίως Κρητών ζωγράφων και της Σχολής τους, που για πολλές δεκαετίες εργάζονται στον Άθω. Στα σκευοφυλάκια προστίθενται πολύτιμα ιερά σκευή και άμφια και οι βιβλιοθήκες εμπλουτίζονται με μεγάλο αριθμό χειρογράφων προερχομένων και από τη βιβλιογραφική δραστηριότητα πλήθους

γραφέων που αναβιώνουν τη βυζαντινή παράδοση. Πλειάδα λογίων, κυρίως μοναχοί και κληρικοί, τουλάχιστον για μία καθοριστική περίοδο του βίου τους, καταφεύγουν και συγγράφουν σε κάποια μονή (π.χ. Μάξιμος Γραικός, Παχώμιος Ρουσάνος, Θεοφάνης Έλεαβούλκος, Συμεών Καβάσιλας), ενώ άλλοι μοναχοί, κάτοχοι αξιολογής παιδείας, οφείλουν την ανάδειξή τους ως συγγραφέων στην πνευματική τους δραστηριότητα μέσα στα όρια του Άθω (π.χ. Διονύσιος ρήτωρ ο Στουδίτης, Αγάπιος Λάνδος). Την ίδια περίοδο ο άγιολογικός «λειμώνας» του Αγίου Όρους εμπλουτίζεται θεαματικά. Αποκορύφωμα όλων ή ίδρυση από τον πατριάρχη Ίερεμία Α' της μοναδικής μεταβυζαντινής μονής, της μονής Σταυρονικήτα το 1542.

Η απροσδόκητη άνθιση του 16^{ου} αιώνα, που αποτελεί ένα καθολικότερο φαινόμενο για τον μοναχισμό της καθ' ημάς Ορθόδοξης Ανατολής, πρέπει να αποδοθεί στην εμφανή οικονομική ανάκαμψη αλλά και σε άλλους παράγοντες. Τα μετόχια φαίνεται να σταθεροποιούνται, ενώ νέα μετόχια αρχίζουν να προσαρτώνται στις μονές. Η αξιοποίησή τους συστηματοποιείται μέσα στα νομικά πλαίσια του οθωμανικού κράτους, αποδίδοντας σταθερά εισοδήματα. Επιπλέον, αναβιώνει ο θεσμός των χορηγιών, που προέρχονται κατεξοχήν από ανώτατους κληρικούς, και συστηματοποιείται ο θεσμός της «ζητείας». Ουσιαστικό ρόλο στην ανάκαμψη διαδραμάτισαν οι μεγάλες δωρεές ήγεμόνων της Μολδαβίας και της Βλαχίας καθώς και αξιωματούχων της αυλής τους, αλλά και οι χορηγίες των τσάρων της Ρωσίας.

Στον 16^ο αιώνα συντελούνται και παγιώνονται σημαντικές αλλαγές τόσο στην κεντρική διοίκηση όσο και στο έσωτερικό καθεστώς λειτουργίας των μονών. Ο Πρωτός του Αγίου Όρους διατηρεί, ως ένα βαθμό, τις διοικητικές, εκτελεστικές, δικαστικές και

πνευματικές δικαιοδοσίες του. Ωστόσο, ο θεσμός αποδυναμώνεται σταδιακά. Παρά τις προσπάθειες ενίσχυσής του (π.χ. «Τυπικό του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου του 1394» που συντάχθηκε από Άγιορείτες σχετιζόμενους με τους κύκλους του Πρωτάτου λίγο πριν το 1498), οι κεντρόφυγες ροπές θα υπερισχύσουν και ο θεσμός θα σβήσει σιγά σιγά στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (ο τελευταίος Πρωτός μνημονεύεται στα 1593). Όσον αφορά στην οργάνωση του έσωτερικού βίου των μοναστηριών, η ιδιορρυθμία επικρατεί στις περισσότερες μονές, ενώ συγχρόνως παγιώνονται οι όροι λειτουργίας της. Και τούτο παρά τις προσπάθειες στήριξης του κοινοβιακού θεσμού (π.χ. κοινοβίαση μονών Μεγ. Λαύρας και Βατοπαιδίου το 1574 επί πατριαρχείας του Ίερεμίου Β').

Εν κατακλείδι, για τον Άθωνικό μοναχισμό ο 15^{ος} αιώνας είναι μία περίοδος αγώνα για επιβίωση, κατά την οποία όμως αναπτύσσει με επιτυχία «άμυνες» και μηχανισμούς προσαρμογής σε ένα δυσμενές περιβάλλον. Έτσι, μέσα στις σαρωτικές αλλαγές που επέρχονται από την επικράτηση μιᾶς αλλόθρησκης κοσμικής εξουσίας, ο Άθως διατηρεί τη θέση του ως το κατεξοχήν πνευματικό κέντρο της Ορθόδοξης Ανατολής. Αυτή ή σταθεροποιητική έσωστρέφεια και η αξιοποίηση των ευνοϊκών συγκυριών που δημιουργούνται σταδιακά θα οδηγήσει στη θεαματική και πολυεπίπεδη αναγέννηση του 16^{ου} αιώνα· και το Άγιον Όρος θα βρεθεί στην πρωτοπορεία της νέας εποχής που αναδύεται για την Ελληνική Ανατολή.

Η Έπιστημονική Έπιτροπή